

TÁLIM BASQA TILLERDE ALIP BARILATUĞIN MEKTEPLERDE QARAQALPAQ TILIN OQITIW MÁSELELERI

G.R.Bekimbetova – pedagogika ilimleri filosofiya doktori

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutı

Tayanch so'zlar: kommunikativ aloqa, lingvistik kompetensiya, kollaboratsiya, tizimlilik, uzluksizlik, umumiylik, tezkorlik, prognozlik va faollik.

Ключевые слова: коммуникативная коммуникация, лингвистическая компетентность, сотрудничество, систематичность, преемственность, общность, оперативность, предсказуемость и активность.

Key words: communicative communication, linguistic competence, cooperation, systematicity, continuity, generality, efficiency, predictability and activeness.

Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Prezidiumınıń 2020-jıl 3-noyabrdegi «Qaraqalpaq tiliniń mámleketlik til sıpatındaǵı abırayı hám ornın jáne de arttırıw ilajları haqqında»ǵı, 2021-jıl 16-iyuldaǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Prezidiumınıń «Qaraqalpaq tilin jáne de rawajlandırıw hám til siyasatın jetilistiriw ilajları haqqında»ǵı Qararı [2], Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2022-jıl 17-yanvardaǵı 25-sanlı «Xalıq bilimlendiriw xızmetkerlerin úzliksiz kásiplik rawajlandırıw sistemasın shólkemlestiriw tártibi haqqındaǵı Rejeni tastıyıqlaw haqqında»ǵı [1] Qararlarınan kelip shıqqan halda dúzilgen bolıp, zamanagóy talaplar tiykarında pán oqıtıwshılarnıń bilimnı jetilistiriwdi názerde tutadı.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti 2022-jıl dekabr ayında pedagoglar menen ushırısqıdǵı shıǵıp sóylewinde jańa áwlad sabaqlıqlarınıń oqıw-metodikalıq komplekslerin 4 principini tiykarına iye ekenligin: kritikalıq (sın kózqarastan) pikirlew; kollaboraciya (jámáátlık islew); kreativlik (dóretiwshilik); kommunikaciyalıq (baylanıs kónlikpeleri) bilimlerin rawajlandırıwǵa baǵdarlawdı atap ótti. Bul boyınsha Ózbekstan Respublikası boyınsha bir qatar ilimiy izertlew jumislari menen de tanısıp shıqtıq [5.6.7.8].

Qaraqalpaqstan Respublikasında tilimizdiń ornın hám abırayın jáne de bekkemlew ushın tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslar ushın qaraqalpaq tili bakalavr tálim baǵdarı óz aldına NMPIde hám QMUda ashılıwı kerekligi búgingi temamız mashqalası sıpatında úyrenildi.

Sona da atap ótiw orınlı, JOO boyınsha oqıw jobalar

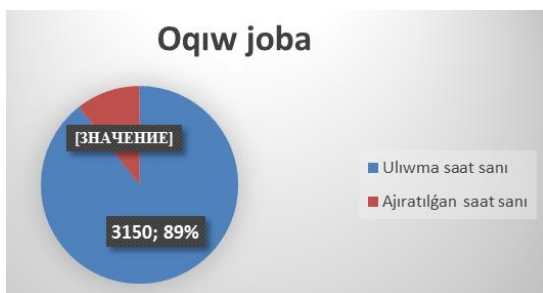
hám olardaǵı filolog-studentler bakalavr tálim baǵdarı boyınsha tayarlaytuǵın qanıgeler tayarlaw imkanıyatı joqarı. NMPIde (60111700) mekteplerde rus tilin tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslar hám (60111600) ózbek tilin tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda oqıtıwǵa arnalǵan bakalavr tálim baǵdarı bar. Al, qaraqalpaq tilin tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda oqıtıwǵa arnalǵan bakalavr tálim baǵdarı joq.

Biz bul ilimiy izertlew jumısımızda tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekemelerde qaraqalpaq tilin oqıtıw máselelerine itibar qarattıq. Bunıń ushın biz Ájiniyaz atındaǵı NMP institutınıń oqıw rejisi hám bul boyınsha is baǵdarlamaları menen tanısıp shıqtıq. Bul jerde biz 2-kurslardıń is rejelerinde «Ózge tilli klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw» 90 saat, 3-kurs studentleri ushın «Qaraqalpaq tilin basqa mekteplerde oqıtıw» moduline 70 saat, 4-kurs boyınsha «Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw» 50 saat ajratılǵan. Biz bul boyınsha Qaraqalpaqstan Respublikasında mámleketlik til sıpatında qabil etilgen qaraqalpaq tili hám ózbek tilleriniń ornı hám olardı JOO oqıtıw imkanıyatlarınıń bar ekenligine itibar qarattıq. Sonday-aq, Berdaq tındaǵı QMU dıń filologiya hám tillerdi oqıtıw baǵdarı hám de qaraqalpaq tilin oqıtıw máseleleri de izertlewimiz orayında boldı.

Biz studentlerdiń lingvistikalıq kompetenciyların rawajlandırıwda JOO nıń oqıw jobaları hám ondaǵı oqıw saatları menen tanısıp shıqtıq. Úyreniw barısında NMPI qaraqalpaq tili hám ádebiyatı studentleriniń lingvistikalıq kompetenciyların rawajlandırıwda alıp barılauǵın oqıw jobaları menen tanısıp shıqtıq (1-2 kestelerge qarań).

(1-kecre) NMPI tálim basqa tillerde alıp barılauǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw boyınsha alıp barılauǵın oqıw jobaları

Kurs	Modul teması	Oqıw jobadaǵı jámi saat	Saat sanı	%
1-kurs	Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası+kurs jumısı	2880	120	4,1 %
	Jámi	2880	120	4,1%
2-kurs	Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası+kurs jumısı	3150	90	
	Ózge tilli klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw	3150	90	
	Ulıwma bilim beriw mektebinde ádebiy dóretiwshilikti úyretiw máseleleri (tańlaw pání)	3150	90	
	Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları hám joybarlaw + Qaraqalpaq tilin ózge tilli klaslarda oqıtıw	3150	120	
	Jámi	3150	390	12,3%
3-kurs	Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası		60	
	Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası + kurs jumısı		60	
	Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw		70	
	Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar		120	
	Ulıwma bilim beriw mekteplerinde debiy dóretiwshilikti úyretiw máseleleri		60	
	Jámi	3120	370	11,8%
4-kurs	Ana tilin oqıtıw metodikası		94	
	Ádebiyattı oqıtıw metodikası		90	
	Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw		50	
	Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde ádebiy dóretiwshilikti úyretiw máseleleri		62	
	Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları hám joybarlastırıw		72	
	Jámi	3660	368	10,0%
	Ortasha ulıwma saat sanı	3150	370	11,7%

2-keste

Bul jerde tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw boyınsha alıp barılatuǵın oqıw jobaları boyınsha ulıwma saat snı kórsetilgen bolıp bunda 2-kursta “Ózge tilli klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw” moduli boyınsha 90 saat, 3-kursta “Qaraqalpaq tilin basqa mekteplerde oqıtıw” boyınsha 70 saat, 4-kursta bolsa “Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw” 50 saat ajratılğan bolıp, ulıwma oqıw rejedegi bakalavriyat tálim baǵdarı studentlerdiń oqıtılıw saat sanınıń tek ǵana 210 saattı ǵana tálim basqa tillerde oqıtıw metodikasına ajratılğan.

Biz izertlew jumısımızdı biziń obektimizge kirgen Berdaq atındaǵı QMU niń Filologiya hám tillerdi oqıtıw qánigeliginiń oqıw rejisi menen de tanısıp shıqtıq. Bul jerde studentlerdiń tálim Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw máseleleri boyınsha modul berilmegenligin úyrenip shıqtıq.

QMU «Qaraqalpaq tili hám ádebiyatın oqıtıw metodikası» filolog-studentlerdiń lingvistikalıq

kompetenciýaların rawajlandırıwdıń pedagogikalıq imkaniyatları 1-kurslarda oqıw jobada ulıwma saat sanı – 3042 saattıń 120 saattı ajratılğan, bul 3,9% quraydı, 2-kurslar ushın – 3120 saattıń 120 saattı ajratılğan, 3,8% quraydı, 3-kurslarǵa jámi 3120 saat, sonnan 120 saat, bul 3,8% qurasa, 4-kurs ushın jámi 3360 saattıń 144 saattı, bul 4,2% qurap, jámi 15,7% qurawın kórsetti.

NMPI qaraqalpaq tili hám ádebiyatı studentleriniń tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw lingvistikalıq kompetenciýaların rawajlandırıwda alıp barılatuǵın oqıw jobaları boyınsha 1-kurslar ushın ulıwma saat sanı 2880 saattıń 120 saattı ajratılğan, bul 4,1% quraydı, 2-kurs saat sanı 3150 saattıń 390 saat ajratılğan – 12,3%, 3-kurs ushın 3120 saat 370 saat ajratılıp – 11,8%, 4-kurs 3660 saattıń 368 saat bólinip – 10%, jámi 1248 saat, kórsetkish 38,2% ekenligin kórsetti.

Tájiriye-sınaw jumıları NMPI filolog-studentleriniń tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw boyınsha lingvistikalıq kompetenciýaların rawajlandırıw pedagogikalıq sharayatlar kompleksindegi sistema payda etiwshi element bolıp, tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw boyınsha alıp barılatuǵın oqıw jobaları boyınsha ulıwma saat snı kórsetilgen bolıp bunda 2-kursta “Ózge tilli klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw” moduli boyınsha 90 saat, 3-kursta “Qaraqalpaq tilin basqa mekteplerde oqıtıw” boyınsha 70 saat, 4-kursta bolsa “Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw” pánileri oqıw rejeleri hám modullı oqıtıwda jámi 210 saat ajratılıp tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekemelerde qaraqalpaq tilin oqıtıw máselelerine itibar qarattıq.

3-keste. “Ózge tilli klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw”, “Qaraqalpaq tilin basqa mekteplerde oqıtıw”, “Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılauǵın mekteplerde oqıtıw” oqıw baǵdarlamasın dúziwde paydalanılğan principler

№	Principler	Principlerdiń mazmun-mánisi
1.	Ilmiy konceptual tiykarlanǵan	Arnawlı bir ilmiy qaǵıydalarǵa baǵdarlanıw
2.	Qádiriyatlı hám maqsetli baǵdarlanıw	Belgilengen nátiyjelerge erisiwge baǵdarlanıw
3.	Prognozlıq hám aktivlik	Oqıw-tárbiya procesi natiyjeliliginiń támiyinlew, sonıń menen birge, erteńgi kún zárúrliklerin aldınan kóre alıw
4.	Jeke baǵdarlangan jantasıw	Studentti qalıplesiw basqıshında bolǵan tolıq rawajlanıwshı shaxs sıpatında baǵdarlaw
5.	Jaǵdaylı hám optimallasqan jantasıwlar	Birden-bir turmıs jaǵdayları ushın tayar teoriya hám ámeliyatlardı bıykar etiw, belgili jaǵday ushın eń jaqsı koncepciyalar hám izleniwlerge tayarlıq

Ótkerilgen pedagogikalıq texnologiyalardıń analiz, joqarı oqıw ornı oqıtıwshıları hám studentleriniń «Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerinde qaraqalpaq tilin oqıtıw máseleleri» oqıw baǵdarlaması tiykarındaǵı jumıları ayrıqsha pedagogikalıq texnologiya esaplanıwı haqqındaǵı jummaqqa keliw imkaniyatın berdi [4:65]. Sol sebepli bul baǵdarlaması tiykarındaǵı lingvistikalıq kompetentligi professiogramması hám strukturası xızmet etedi [3.5]. Bunda tómendegi **zárúrliklerge** súyendik:

a) **sistemalıq** – logikalıq tártiplilik, aldınǵı maǵlıwmatlarǵa súyeniw, informaciya blokları ortasındaǵı baylanıslardı ashıp beriw;

á) **úzliksizlik** – tınımsız hám erkin izleniushilik;

b) **ulıwmalıq** – anıq bilimdi ulıwmalasqan bilimdiń bólegi sıpatında qabıllaw qábileti, hár qıylı pánge tiyisli bilimlerdi birden-bir komplekslerde birlestiriw;

g) **operativlik** – túrli jaǵdaylarda bilimlerdi qóllawǵa tayarlıq;

d) **beyimlesiwshilik** – óz bilimlerin ózgergen jaǵdayda qóllaw usılların erkin tabıw qábileti.

Islep shıǵılǵan «Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerinde qaraqalpaq tilin oqıtıw máseleleri» pání arnawlı pán sıpatında bolıwı sebepli onı oqıw baǵdarlamasınıń tipologiyasın pánge tiyisli túrdegi baǵdarlama sıpatında úyrenip shıǵıldı:

- keste túrindegi strukturaǵa iye baǵdarlama sıpatında

belgiledik, sebebi oqıw materialı tákirarlawlısız hám aldın ótilgenlerge qaytıwlısız jaylastırılǵan;

- oqıw waqtında bir ret islep shıǵılauǵın bir-biri menen tikkeley baylanısqa úzliksiz izbe-izlikti payda etedi.

Baǵdarlama ámeldegiden ózgesheligi jetilistiriw tiykarında islep shıǵılǵanı sebepli, «Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerinde qaraqalpaq tilin oqıtıw máseleleri» pání bólim hám modullerge bólingen (2.5-kestege qarań).

Modullerdiń hár biri boyınsha studentlerdiń lingvistikalıq kompetenciýaların rawajlandırıwda neni biliwi hám mashqalanı sheshe alıwı, qanday tájiriyelerdi iyelewi kerekligi kórsetilgen.

Pándi oqıtıw procesinde keltirilgen temalar teoriyalıq qaǵıydalardan onıń anıq-metodikalıq ámelge asırıwǵa ótiwdi izbe-iz ashıp beredi. Usı tema tosınan emes, ol studentlerdiń lingvistikalıq kompetenciýaların rawajlandırıwda sapasın jaqsılaw talabı menen belgilengen.

Solay eken, bakalavr tálim baǵdarında bilim alıwshı filolog-studentler ushın Ózbekstan Respublikasınıń tálim-tárbiya tarawındaǵı mámleketlik siyasatı, filolog-studentlerdiń kásiplik kompetentligi hám sheberligi, tálim-tárbiya procesine lingvistikalıq kompetenciyaǵa baǵdarlangan jańa bilim, kónlikpe, pedagogtıń kommunikativ kónlikpelerin rawajlandırıw, pedagog imidji, uqıp hám kompetenciýaların qalıplestiriw máselelerine qarattılǵan.

Адебиётлар

1. Ўзбекстан Республикасы Министрлер Кabinetинин 2022-йил 17-январдаги 25-санли «Халқ билимленириw хизметкерлерин ўзликсиз кáспликл rawajlandiriw системасин шóлкемлестирив тáртиби haqqında» Rejени tastiyqlaw haqqında»ǵı Qararlari.
2. 2021-йил 16-iyuldaǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Prezidiumınıń «Qaraqalpaq tilin jáne de rawajlandiriw hám til siyasatın jetilistiriw ilajları haqqında»ǵı Qararı
3. Сейткасымов Д.Б. Академиялық лекция сабақларында лингвометодикалық компетенцияны қалыпестирив парадигмасы. Муғаллим хэм ўзликсиз билимленириў. 2022. 5/1-саны., 4-8-б.
4. Ахмедова М. Модул-кредит тизими учун тилшунослик фанларидан мустақил топшириклар тузишининг илмий-назарий асослари. педагогика фанлари доктори (Dsc) илмий даражасини олиш учун ёзилган Диссертация.
5. To'xliyev B., Shamsiyeva M., O'zbek tili o'qitish metodikasi / T. Ziyodova; red. T. Niyazmetova. -Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2010. 13-b.
6. Усмонов С. Умумий тилшунослик. –Тошкент: 1972. 144-б.
7. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M., Bobomurodova A., Allavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun) Darslik. -T.: "Fan va texnologiya» 2012. 380-б.
8. Husanov N., Xo'jaqulova R., Dilmurodova N. O'zbek tili: Darslik (Iqtisodiyot oliy o'quv yurtlarining bakalavr bosqichi umumiy guruh talabalari uchun). Toshkent moliiya instituti, 2019. 528-b.

РЕЗЮМЕ. Bu maqolada ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan ta'lim muassalarida qoraqalpoq tilini o'qitish masalalariga, talabalarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются вопросы преподавания каракалпакского языка в образовательных учреждениях, где обучение ведется на других языках, развитие языковых компетенций студентов.

SUMMARY. This article discusses the issues of teaching the Karakalpak language in educational institutions where education is conducted in other languages, the development of students' language competencies.

10-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ХАЁТДА ЎЗ ЎРНИНИ ТОПИШИДА ЛОЙИХАЛАШТИРИШ МЕТОДИНИНГ ЎРНИ

З.И.Бердиева – мустақил тадқиқотчи

Тошкент давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: лойихалаштириш, таълим, талаба, педагогик жараён, таълим инновациялари, ўқув машғулотлари, натижа.

Ключевые слова дизайн, образование, студент, педагогический процесс, образовательная инновация, учебные занятия, результат.

Key words: design, education, student, pedagogical process, educational innovation, lessons, result.

Бугунги кунда жамиятимизда олиб борилаётган ислохотларда мутахассислардан нафақат билим, балки уларда изланувчанлик, ихтирочилик, тадбиркорлик каби қобилиятларга эга бўлишни тақозо этмоқда. Шу боис, ўқувчиларни ўқув лойиҳа фаолиятига жалб қилиш орқали уларда (мантйкий, креатив, танқидий) фикрлашни ва изланувчанлик қобилиятларини ривожлантириш ҳамда ўқувчиларда фанга оид компетенцияларни шакллантириш долзарб педагогик муоммолардан бири сифатида қаралиши лозим. Замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида ўқув-тарбиявий ишлар жараёнини лойиҳалаштириш таълим самарадорлиги омилдир. Мамлакатимиз таълим тизимида педагогик технологияларга асосланган лойиҳалар тузиш ва ўқув жараёнини ташкил этишга доир самарали ишлар амалга оширилаётган бўлса ҳам математика фанини ўқитишнинг илмий асосланган андоза ва кўрсатмалари етарли даражада эмас.

Аксарият манбаларда ўқув машғулотларини лойиҳалаш шакли, “педагогик технология” тушунчаси мазмуни атрофлича ёритилишига қарамай, математика фанидан ўқув жараёни лойиҳаларини тузиш масаласи ўз ечимини топмаган. Шу боис, узлуксиз таълим босқичлари, хусусан, олий таълим тизимида математика фанлари ўқув жараёни лойиҳаларини тузиш долзарб педагогик муаммо сифатида тадқиқ этишга муҳтожлигини таъкидлаш ўринлидир.

Бугунги кунда ривожланган мамлакатлар амалиётида замонавий таълим технологиялари тамойиллари асосида ўқув жараёнини лойиҳалаштириш ва ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилаётгани яхши маълум. Лекин Ўзбекистонда педагогик технология тамойиллари асосида ўқув жараёнини лойиҳалаштириш масаласида муайян муаммолар мавжуд. Ушбу тадқиқот ишини амалга ошириш давомида бу борада қуйидагилар аниқланди:

1. Замонавий педагогик технология тамойиллари асосида ўқув жараёни лойиҳаларини тузиш, таълим технологияси моҳияти, назарий ва амалий асосларига оид манбалар, махсус адабиётлар, методик ишланмалар ва андозаларга эҳтиёж мавжудлиги;

2. Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, хусусан, соҳа мутахассисларининг математика ўқитиш лойиҳаларини тузиш буйича малака ошириш ва тажрибаларини оммалаштириш тизимини йўлга қўйиш муҳимлиги;

3. Таълимни лойиҳалаштириб ташкил этишда моддий-техник таъминот муаммосининг ижобий ҳал қилиниши;

4. Оммавий ахборот воситалари орқали таълим жараёни лойиҳаларини яратиш назариясининг моҳияти, математика фанлари ўқув машғулотлари лойиҳаларини тузиш ва ўқитиш борасида қўлга киритилаётган ютуқлар, тажрибалар хусусида таҳлилий чиқишлар уюштирилишига эътибор қаратиш;

5. Таълимга оид халқаро донор ташкилотлари имкониятлари доирасида замонавий педагогик технологиялар назарияси ва унинг илмий- амалий асослари ҳамда математика фанлари ўқув жараёни лойиҳалари тузишни тарғиб этишга йўналтирилган кенг қўламли ҳаракатларнинг юқори даражада ташкил этилиши.

6. Олий таълим муассасаларида математика фанлари ўқитилишини ташкил этишда педагогик технологияларни жорий этишнинг назарий ва амалий асосларини очиб беришга қаратилган илмий тадқиқот ишлари доираси торлиги нуктаи назаридан лойиҳалаштириб ўқитиш бўйича махсус кўрсатмалар ҳамда тавсияларни яратиш ва ҳоказо.

Юқорида қайд этилган муаммоларнинг ижобий ечимга эга бўлишини таъминлаш олий таълим муассасаларида математика фанларини ўқитиш жараёнига замонавий педагогик технологияларни самарали қўллаш муваффақиятини қафолатлайди.

Математика фанлари ўқув машғулотлари лойиҳаларини тузиб ўқитиш бўйича қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Лойиҳалаб ўқитиш бўйича махсус қўлланма ва андозалар яратиш, талабаларнинг мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш;

таълим муассасалари моддий-техник базасини ўқув машғулотлари лойиҳаларини тузиб ўқитишнинг техник воситалари, аудитория жихозлари, асбоб-ускуналари